

Hacı Firudin QURBANSOY

"İndi heç kos, heç kimin kitabı oksunur" - cümleşini hamimiz tez-tez eşidir, özümüz de vaxtaşrı deyir. Axi her adam yazılı, ya alım deyil ki, kitabı yazsin, onu da kimse ya oksunur, ya oxumasın. Bas bu cümləniñ tür monası nəñur və nadarın qaynaqları?

Yüzzilək boyu islam xalqlarının təfakküründə "kitab" - dedikdə, ilk növbədə Peyğamberləri endirilən somavi müqəddəs kitablar ("Tövrat", "Zəbur", "İncil", "Quran") anlılsı. Bu fikri Nur id-Din Əbd ar-Rehman ibn Əhməd Cami (1314-1392) Məmməd ibn Hüseyin Mövləni Celal ed-Din Belx Rumi (1207-1273) üçün yazdırıldı.

من چه گویم وصف آن علی جنب نیست پیغمبر ولی دارد کتب

(Man çə qeyam vəsfe-an alicənab
Nist peyğəmbər, vali dardat kətab?)

Tərcüməsi:
Man o alicənabın tərifindən nə deym ki.
Peyğəmbər deyil, ancaq kitabı var?

Mövləne Celal ed-Dinin "Məsməviyi-Manovı" alt bölümü kitabi "Quran-Kərim"in, Peyğember ve imam hadislerinin farsa poetik təfsiri kimi çox məşhurdur. Cami həmin kitab işara etdi. Məsməviyi mənfiyyətli slave, yazarlar əsərləri "maqale" (söyləmisi), "risale" (göndərilmis), bətl (təngidli radd edilmiş), hasiya (izah), şərh (aydınlaşdırma) və s. deyildir. "Tərcümə" sözününənəsində şeytanın adı edilən "recim" - "dəqşalaq olunmuş" mənəsi dardğu üçün Allahın Kitabının izahına "msal", genis izahına isə "tefsi" deyiblər. Bəs "kitab" sözü hərəkətə tührimiz "ülgen" fonda da xaxıl olub?

Köhñnə izahlı lügtlərə söykənərək "kitab" sözünün mənşəyini üzərində bir qədar dayanaq; ərabcedir, əsas üç hərfin ("ka", "ta", "ba") birleşməsindən yaranır. Tık-mak, bağlaçın mənalı "ketib" sözü iki dörni bir-birinə tikiən, məqamında işləməkdədir. Bu sözü bir-birinə parçaçılmışlığı cisməde aid edirler.

"Kitab" hərfləri bir-birini birləşdirmək mənfiyyətini ifadə edir. "Kitab" sözü sahi-

İndi heç kəs, heç

felerindəki yazıları bərədə də işlənir, eyni zamanda yazılmamış ya yazılıcağ motn bərədə də söylənir. Mosolen, "Allahın Kitabi" ifadəsi ayalar Peyğemberzinə endirilən kələm-i kütübünə aycınluqdan və bərədən "ülkilər" - bəzilərə təbəqələrmiş tərəfinən 8Əl-Ənafı surəsinin 75-ci ayosunda buyurulur:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
وَالَّذِينَ آتُوا مِنْهُ وَهَارِفُوا وَجَاهُوا
مَعَكُمْ فَلَيْلُكَ نَهْدُو وَإِلَوَا
الْأَخْلَاكِ يَنْتَهِيُ اؤْنَى
بَقْعَضُ فِي كِتَابِ اللَّهِ بِاللهِ تَعَالَى شَرْعُونَ عَلَيْهِ

(Va Əl-Ləzînâ 'Āmanû
Min Ba'du Va Hācarū
Va Câhadū Ma' akum
Faqihâllâkâ Kürküm
Va 'Ulû Əl-'Arbâ'mi
Ba' dûhum 'Avâlâ Bibâ' din
Fi Kitâbi Allâhî 'Innâ Allâha
Bikulli Şay'in 'Alîmun)

Meəli:

"Sonradan (Hüdəyibiyyə sazişindən sonra, Məkkənin fəthindən avəl) iman gotirib hicrət edənlər we sıxlıq berabər döyüşənlər (cihad edənlər) de sizzändirlər. Qohumlar Allahın Kitabında (lövhə-məhəfiz) və ya "Quran"da işs, varişlik bacımdından bir-birine dahi üydürndlər (yaxınlırlar). Həqiqətən, Allah her şeyi bilindir! (Məkkənin fəthində qədər mühabicər və onsar qohumluq əqlənlərdən asılı olmayaq bir-birinə variş hesab edildilər. Məkkənin fəthindən sonra bu hökm leylənən varişlik hüququnu yalnız qohumlara aid edildi). ("Cəvirinələr Z.Bünyadov və V.Məmmədaliyevdir".

"Forz qılımq" ifadəsi "kütbə" sözü ile ifadə olunur. Bir sər ayələrde (2Əl-Bəqrə, 180; 4Ən-Nisa, 77; 57Əl-Hodid, 27) keçir.

59Əl-Hezr surəsinin 3-cü ayosunda buyurulur:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
وَنَوْلًا إِنْ كَتَبَ اللَّهُ عَلَيْهِ الْحِلَالَ لِغُثَامَنٍ فِي
الظَّنِّيْنَ وَلَئِنْ فِي الْآخِرَةِ غَلَبَ النَّفَرُ

(Va Lavlâ 'An Kataba Allâhu 'Alayhimu
Əl-Calâ'a La'-azzabuhum Fi Əl-Dunyâ
Va Ləhüm Fi Əl-'Akrâir Əzâbu Ən-Nârî)

Meəli:

"Əger Allah onlara (yurdlarından çıxardıb) sürgün olunmağı hökm etməsəydi, onları dünəndə mütləq (başqa bir) ezabə düber edirdi. Axırdıcı isə onları cəhənnəməzəzi gözləyir!". ("Cəvirinələr Z.Bünyadov və V.Məmmədaliyevdir").

"Kitab" sözünün ərabəcə Allahın dayisim hückemləri, imzalanmış hökmli qararlar, neyinsə icad etmek, neyiso isbatla çalış-

maq, təqdir və ozn cılımok monaları da var. "İktitab" sözü isə uydurma anlamında işlənir. "Filakosin işi bitti" ifadəsinin sinonimi kimi "kitabı bağlandı" cümləsi orobur, "nəbəxənə... گەڭىزلىك... ئۆزۈنۈچ... كۈڭلۈچ... كەنەنەپۈچ..." ifadəsi işləbilər, "baðaralılmış" tərəfinən yillərdir səlyənib və onu bildir ki, ayrı-ayrı vəroqərə yazılı omlot doftor bir yero toplantı bağlandı. Hansı mövzudə asır yazib tamamlayan müəllif haqqında "filakes kitabı bağladı" da deyilir.

Yüzzilək dərəcədən gölən belə bir kələm var ki, insan müdrik olmaq üçün bütün ömrü boyu 40 esas kitabı mütləq oxumalıdır. Həmin kitabların siyahısı göstəriləndənindən, kitab oxuma lozzetinə öyroşonlar, yüzlərə kitab mütləq etməloruna roğman, həncərə çəsədə kitab qaldığının farqında olmamışlar. Somavi Kitabları, "نَبَّهَنَ، يَرِنَ، يَرْوَنَ،" gör bilikləri, söz sanəti, mərifət və mədəniyyətə bağlı çeşidli kitabları oxuduqca, dünəninin, comiyyətin, insannın özünən nəcə böyük elmə Yaradının yaratığından forqına varınca her seyi bilmək həvəsi insana rahatlıq vermir, öyrəndiklərinin başqları ilə bölüşmə vardiş yaranır.

Heç bir kitabda hor hansı mövzü tam və bütün genişliyi oks olunmadığı üçün nə

yısa öyrənmək istəyəndə bir neçə kitabi mütlək etmek lazım gəlin. Kitab hor hansı araşdırmanın son nəticəsi, bir başqa araşdırmanın evvelidir, silsilə şəkildə məlumatı dövrüyüsünən təminatdır. Kitab minlər boyu zəka dəhərinin fikirlərini bir məktub kimi özündə ehtiva edərək gölən nəsilərən qızdır. Elə buna görə də məktub və əsər adları "name" kimi tanınıb. Əbu Mühəmməd İlyas ibn Yusif Şeyx Heykîm Nizami Gəncəvi (1141-1209) "Şərəf-name"ında Makedoniyalı işkəndər mövzusunu araşdırması ilə əlaqədardır:

زِيلَادَتْ زِ تَلِيكْهَاهَيَوْ نَوْيِي
بَهْدِيْدَهْ وَ نَصَارَيِيْهْ وَ بَهْلَوَيِيْهْ
كَزِيدَمَ زَ هَرَ نَامَهْ نَغَزَ اوْ
زَ هَرَ بُوسَتَ بَرَادَاشَتَ مَغَزَ اوْ

(Zeyadat ze tarixhəye-nəvi,
Yəhudiyi nasranıyo poħħovi
Gozidam ze har nameye noġze-u
Ze har pust bardašam maġže-u)

Tərcüməsi:

Yeni tarixlərdən dəha çox
Yəhudi, nasranı poħħovi tarixdarını sedim,
Hər bir kitabdan ən yazısını,
Hər qabiqdan onu lopasını götürdüüm.

Gəncə kimi qapılı bir mühitdə şairin tarclara verdiyi sıfarişiyə bahalı kitabları alıb olıb etmiş Şeyxin necə böyük bilik təqəssüz olduğundan xəbor verir. Kitablar

minilliklər boyu müxtəlif materiallardan olurdu; yüngül bığışlı gilyazları, daş üzərindəki kötiblər, dori, paperis, perqament, گەنەنەپۈچ... گەڭىزلىك... ئۆزۈنۈچ... كۈڭلۈچ... كەنەنەپۈچ... ifadəsi təqəssüz olurdu. İndi elektron kitabların genişliyi və yayıldığı zamanda, orta yüzziliklərdə mətboo və nəşriyyatlarında olmuşdur. Olyazıma kitablarının necə orsöy golmosun tövüsü vətənə etmək belə çötindir.

Kitab hazırlanması çox çotun sonot və bahalı iş olduğunu oxuyub-yazmaq hoşvisidə olur. Məvhlənə Məhəmməd bin Süleyman Fuzuli (1483-1556) bu qızıl-ləğizində kitab hazırlanma prosesini göstərib:

Əzəl katibləri işşaq baxtın qara yazımlılar,
Bu məzmun ilə xət ol saşheyi-rüksərə
yazmışlar.

Xəvası-xəki-payın şəhərin işhqini edib mərdiüm,
Qübarılə bəzayı-dideyi-xünbərə yazmışlar.

Gülüstani-sarı-kaçın kitabın bab-bab, ey gül,
آن-xəyərənili işs گەنەنەپۈچ... كۈڭلۈچ... yazmışlar.

İki satr eyləyib ol iki meygun ləllər vəsfin,
Görənlər hər birin bir çeşmə-gövhərbərə yazmışlar.

Girib bütənxəyz qışın taşləm, can bular şəkiz,
Müsəvvirlər na surat kim, darıvə divara
yazmışlar.

Müharirələr yaxçada hor kəsələndə bir ruzi,
Menə hər gün dili-sədparəndən bir para
yazmışlar.

Yazanda Vəmiq Fərhadi Məcnun
vəsfin şhil-dərd,
Füzuli adını, gördüm, səri-tumara
yazmışlar.

Əsl manasından başqa, elyazma kitabının hazırlanma prosesini gizlədən, tapmaca şəklinde göstərən fikirlər bunlardır:

Birinci bəyt: Aşiqlərin bəxti məlek katiblər qara yazib. Həlo heroqlif yazar qadim Misir xəttatları biri qırımızı mürəkkəbələ başlıqlar, digeri qara mürəkkəbələ bütün matni yazmaq üçün qolandanlarında iki qarışmış qəlem saxladı. Bu enone günümüzədək gülib çatıb, hədiyyə üçün satılan qolandanlarda, adəton iki cür qəlem olur. Allah aşiqlərinin bəxti qara olduğu kimi, ol yawza kitabının bütün matni dərəcədən qara mürəkkəbələ yazıldı. Nəcə ki, aşiqlərin üzündə qarataleli olmaları olsun, sohifələr də Allah aşiqlərinin sözüleri yazılar.

